

КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94 (477.51):908

Тетяна Сухова (Миколаїв)

УЧБОВІ ЗАКЛАДИ МОРСЬКОГО ВІДОМСТВА В КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ МИКОЛАЄВА (КІНЕЦЬ XVIII - ПЕРША ПОЛ. XIX ст.)

У зв'язку з утвердженням Миколаєва як найбільшого військово-морського центру суднобудування та флоту вже з перших днів його заснування всі напрямки міського життя та культурного розвитку міста і, зокрема, освіта, були підпорядковані інтересам Чорноморського флоту по підготовці військових кадрів. Тому, не випадково, при наявності даної умови, саме тут, у Миколаєві виникла необхідність у створенні спеціальних військово-учбових закладів морського відомства.

Саме тому автор ставить перед собою завдання: дослідити роль та значення учбових закладів морського відомства як необхідну умову по створенню міського життя та формуванню культурного розвитку міста Миколаєва кінця XVIII – I пол. XIX століття.

Джерельна база вивчення даної проблеми представлена архівними матеріалами та працями таких відомих дослідників-краєзнавців, як Г.М. Ге, О.І. Зелений, О.Ф. Ковальова, В.П. Чистов. Дана проблема була також висвітлена в колективній монографії В.Д. Будака, О.О. Дмитренко, І.С. Павлика, П.М. Тригуба «Освіта на Миколаївщині у XIX-XX століттях: історичні нариси» [1].

Перші учбові заклади, які належали Морському відомству з'явилися у Російській імперії ще на початку XVIII століття, в добу державних реформ та перетворень запроваджених Петром I. У той історичний період, воюючи з Туреччиною та Швецією, Російська імперія добивалася виходу до Чорного та Балтійського моря, а для цього їй був необхідний військовий флот. Ще у 1698 р.

в Москві указом Петра I було засновано «Приказ воинского морского флота», котрий і став займатися створенням військово-морського флоту [2]. Для підготовки вітчизняних кадрів за розпорядженням Петра I у січні 1701 р. в Москві була заснована школа математичних та навігаційних наук. На той час не вистачало грамотних спеціалістів у багатьох областях державного будівництва, тому, не випадково, із Навігаційних шкіл виходили не тільки добре підготовлені військові моряки, але й інженери, архітектори, геодезисти та інші цивільні спеціалісти. Причому на навчання тоді приймалися не тільки діти дворян, але і різночинців. У той період ще не існувало суворої системи дворянської станової освіти, тому досить часто державними чиновниками ставали представники різних станів, але тільки володіючи при цьому природнім розумом та здатністю до навчання. Запроваджені в державі реформи та перетворення потребували великих та глибоких знань, тому у 1715 р. в Петербурзі була відкрита Академія морської гвардії (Морська академія), а Навігаційна школа стала відігравати роль підготовчого відділення. Із закріпленням самодержавства та посиленням кріпосного права освіта в Російській імперії постала важливим інструментом у зміцненні панівного становища дворянського класу.

У 30-50-х роках XVIII ст. в Російській імперії з'являються закриті дворянські військово-учбові заклади та формується система станової дворянської освіти. У 1752 р. Морська академія була перетворена в Морський кадетський корпус. Тобто, ці учбові заклади носили

вже закритий і суворо становий характер. У різні роки його закінчили багато відомих у подальшому морських офіцерів, у тому числі: адмірала О.І. Полянський, Ф.Ф. Ушаков, Д.Н. Сенявін, М.П. Лазарєв, П.С. Нахімов, Г.А. Спірідов [3].

Спрямування і специфіка перших учбових закладів міста Миколаєва визначались його історичним призначенням, як центром суднобудування і головною базою Чорноморського флоту. У 1795 р. із Херсона до Миколаєва було переведено Чорноморське адміралтейське управління, а разом з ним і перші учбові заклади підвідомчі Чорноморському флоту - Морський кадетський корпус: «Перевесть в Николаев кадетский корпус и расположить тамо в приготовленном для оного строении, предоставив сие попечение и распоряжение капитану 1-го ранга Языкову» [4], й Артилерійське училище. Ці учбові заклади були створені ще за часів Потьомкіна як центри підготовки офіцерських кадрів для молодого Чорноморського флоту.

Морський кадетський корпус готував офіцерські кадри для служби на бойових кораблях морського флоту, але при ньому існувало й учбове відділення корабельної архітектури, що випускало для флоту інженерів-суднобудівників (відділення було закрито у 1803 р.). Це було одне з кращих військово-учбових закладів Новоросійського краю, куди на навчання вступали діти дворян навіть із інших віддалених губерній Російської імперії. При корпусі була розташована велика бібліотека, яка нараховувала у своєму книжковому фонді більш ніж дві тисячі книг, у тому числі й іноземними мовами. Корпус мав з 1796 р. і свою типографію. З 1802 р. при учбовому закладі почав діяти самодіяльний театральний гурток, на його сценічні вистави доволі часто запрошувалась і міська публіка.

Учбова програма Морського кадетського корпусу в Миколаєві була аналогічна програмі навчання в Морському кадетському корпусі Петербурга.

Однак, зі вступом на престол Павла I, відбулися значні зміни як у самій державі,

так і в Морському відомстві. Стрімко змінився погляд уряду на роль і значення Чорноморського флоту. У 1797 р. Адміралтейською колегією було прийнято рішення про те, що Морському відомству утримувати два кадетських корпуси надмірно обтяжливо, тому для флоту достатньо буде мати один Морський кадетський корпус розміщений у Петербурзі, а Морський кадетський корпус в Миколаєві був перетворений у Чорноморське штурманське училище. Трохи змінився і соціальний статус цього учбового закладу, так як серед тих, хто вступав на навчання, стрімко зростає кількість дітей вихідців із інших станів. Тем не менш, це був перший крок у справі деякої демократизації станової дворянської освіти. Однак, колишні привілеї для дітей дворян все-таки залишались незмінними, як і раніше діти дворян по закінченні навчання випускалися офіцерами флоту, в той час як діти різночинців випускалися із училища тільки офіцерами корпусу штурманів.

Зі вступом на престол Миколи I в Російській імперії знов відбулися значні зміни. Була посилена централізація державної влади, розпочався період суворої регламентації суспільного життя правилами діючого «Табеля о рангах» з його чинами, титулами, мундирами та орденськими відзнаками при існуючих станових і чиновницьких привілеях дворян в умовах жорстких порядків існуючого кріпосного права. Змінилося становище і в військово-учбових закладах Російської імперії. Це було пов'язано перш за все з відголосками подій на Сенатській площі 14 грудня 1825 р., де активну участь приймали не тільки представники армії, але і флоту. На нашу думку, саме це призвело до того, що у 1826 р. Чорноморське штурманське училище було реорганізоване в Чорноморську штурманську роту (була повністю розформована в 1862 р.)

По новому положенню випускники Чорноморської штурманської роти закінчували навчання тільки на відмінно, випускалися у флот прапорщиками корпусу штурманів, а інші кондукторами й

унтер-офіцерами [5]. Тем не менш ці військово-учбові заклади давали молодим людям добру професійну та життєву підготовку. Про це свідчать біографії багатьох військових моряків, що у різні роки успішно закінчили ці учбові заклади, які відзначились не тільки в морських боях, але і на ниві науки, поезії, літератури. Серед них колишній штурманський учень легендарного брига «Меркурій» Ф.Е. Спіридонов; поет пушкінського кола капітан І-рангу Є.П. Зайцевський; учасник оборони Севастополя капітан І-рангу Є.П. Буцький та інші [6].

Другим, за своїм значенням, учбовим закладом у місті Миколаєві, яке давало спеціальну військову освіту було Артилерійське училище. У ньому готували офіцерів-артилеристів як для служби на бойових кораблях флоту, так і для морських частин берегової артилерії. По закінченню навчання випускники цього училища зараховувалися в штат корпусу морської артилерії.

Із стін цього училища, в різні роки, вийшло багато відомих офіцерів-артилеристів: начальник морської артилерії Чорноморського флоту генерал-майор В.А. Залеський; завідуючий морською артилерійською частиною в Миколаєві полковник В.І. Ільїн; управляючий виконавчим відділенням артилерійського департаменту Військового відомства підполковник О.В. Ільїн; військовий губернатор і комендант Севастополя контр-адмірал О.О. Ключніков; молодший флагман Балтійського флоту контр-адмірал П.А. Родіонов; начальник артилерійського управління Морського відомства генерал-лейтенант В.Н. Мещеряков та інші [7].

Не обійшла стороною реорганізація і цього військово-учбового закладу. Так, у 1837 р. це артилерійське училище було перетворено в артилерійську роту, котра увійшла в склад II-го Учбового морського екіпажу (була повністю розформована у 1847 р.).

Випускники цієї учбової роти направлялися унтер-офіцерами в штаб корпусу морської артилерії.

Для підготовки нижніх кадрів Морського відомства у 1804 р. при Спаському адміралтействі було створено флотське училище юнг, куди на навчання приймалися малолітні діти солдат, матросів і майстрів. Після закінчення навчання молоді юнги були направлені в Учбовий морський екіпаж, де їх готували до матроської служби на військових кораблях флоту, а також навчали різноманітним робочим спеціальностям для Адміралтейства [8].

У 1852 р. флотське училище юнг було розформоване. Серед випускників цього училища були: начальник корабельних інженерів Чорноморського флоту полковник І.Д. Воробйов, а також інспектор Чорноморської штурманської роти капітан-лейтенант П.Т. Сизов та інші [9].

З перших днів заснування Миколаєва, досить тривалий час, життя міста було підпорядковано тільки інтересам Морського відомства. Навіть перший учбовий заклад для дівчат відкритий у місті у 1827 р., належав флоту і був призначений для навчання доньок нижніх чинів Морського відомства.

Це професійне училище готувало кухарок, швачок для наступної їх роботи в Адміралтействі і тільки деякі з них випускалися в якості домашньої прислуги. Але навіть потрапити на навчання в цей учбовий заклад було не так просто. Існував суворий відбір кандидаток спеціальною училищною комісією, так як навчання здійснювалося за рахунок Морського відомства і під суворим наглядом призначених цим відомством інспекторів і піклувальників.

Продовжуючи традиції, закладені ще Г.О. Потьомкіним, коли при його штабі було створено оркестр і хор військової музики, адмірал О.С. Грейг, перебуваючи на посаді Головного командира Чорноморського флоту і портів, теж заснував при штабі школу музикантів. Крім цього, при кожному флотському екіпажі був створений співочий хор, а на кожному військовому кораблі знаходився свій флотський оркестр.

Однак, більша частина населення міста,

в той же час, перебувала поза сферою народної освіти, так як реформи, які проводились царським урядом Російської імперії в даній галузі в умовах кріпосного права, безумовно, носили становий характер і проводилися в інтересах, перш за все, привілейованого дворянського класу та наростаючого класу буржуазії.

Можна, сказати, що військові навчальні заклади Морського відомства в якійсь мірі слугували збільшенню грамотності серед міського населення Миколаєва, але ж, це були лише окремі категорії населення і переважно діти дворян, а більшість військово-морських навчальних закладів у місті того часу, все-таки, належала Адміралтейству і була підпорядкована інтересам Чорноморського флоту по підготовці військових кадрів.

Тому, істотно вплинути на стан грамотності серед населення міста Миколаєва дані учбові заклади Морського відомства, безумовно, не могли, але тим не менш, у кінці XVIII - I пол. XIX ст. не дивлячись на їх, в якійсь мірі, закритість та певне відокремлення, вони, все-таки, змогли внести свій безперечний вклад у справу розвитку освіти і культурного життя міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ге Г.Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790-1890). – Николаев, 1890; Зеленый А.И. Исторический очерк штурманского училища (1798-1871). – Кронштадт: В тип. «Кроншт. вести», 1872; Ковальова О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья (От истоков до начала XX века).- Кн.1 (Из прошлого культурной жизни на Николаевщине). - Николаев: «Тетра», 2000; Освіта на Миколаївщині у XIX-XX століттях: Історичні нариси / Кер. авт. кол. І.С. Павлик. - Миколаїв : УДМТУ, 1997.
2. К.-К. Военно-учебные заведения // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – Т. 12. - Спб: АО «Изд. дело», 1897. - С. 855-856.
3. Ковальова О.Ф., Чистов В.П. Вказ. праця. - С.215.
4. Державний архів Миколаївської області, Ф.230 «Канцелярія Миколаївського військового губернатора», оп.1, спр.203. - Арк.3.
5. Зеленый А.И. Вказ. праця. – С.15.
6. Ковальова О.Ф., Чистов В.П. Вказ. праця.- С.99.
7. Ibid. - С.102-103.
8. Правила об обязанностях военнослужащих Морского ведомства в отношении к начальствующим лицам.— Спб.: Тип. «Мор. м-ва», 1903. - С.18.
9. Обзор преобразований Морского кадетского корпуса с 1852 г. - Спб.: Тип. «Мор. Мин-ва», 1897. – С.127-128.

Сухова Тетяна. Учбові заклади морського відомства в культурному розвитку Миколаєва (кінець XVIII - перша пол. XIX ст.)

Дана стаття присвячена дослідженню ролі та значенню учбових закладів морського відомства як необхідну умову по створенню міського життя та формуванню культурного розвитку міста Миколаєва в кінці XVIII – I пол. XIX ст.

Tetiana Sukhova. Naval institutions of education in cultural development of Mykolayiv at the end of XVIII – I half of XIX century

The article is devoted to the research of the role of naval institutions of education as necessary condition in forming the urbanity and cultural development of Mykolayiv city at the end of XVIII – I half of XIX century

Надійшла до редакції 5.12.2007 р.